

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CONSTITUTIONAL LAW/
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО**

<https://doi.org/10.59546/18290744-2026.1-3-20>

ԿԱՐԵՆ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ
Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամ

KAREN TUMANYAN
Member of the Supreme judicial council

КАРЕН ТУМАНЯН
Член Высшего судебного совета
<https://orcid.org/0009-0002-3231-4939>

**ԱՌՈՂՋ ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐՈՒՄ ԱՊՐԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԱՄՐԱԳՐՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ**

**THE NECESSITY OF ENSHRINING THE RIGHT TO A HEALTHY
ENVIRONMENT IN THE CONSTITUTION**

**НЕОБХОДИМОСТЬ ЗАКРЕПЛЕНИЯ В КОНСТИТУЦИИ ПРАВА НА
ЖИЗНЬ В ЗДОРОВОЙ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЕ**

Ներածություն

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 3-րդ հոդվածում ամրագրված իրավունքի գերակայության հիմնարար արժեքները, զուգակցված մարդկային արժանապատվության, հիմնական իրավունքների գերակայության, դրանց անմիջական գործողության և Սահմանադրության գերակայության սկզբունքների հետ, կազմում են դրա սահմանադրաիրավական հիմքը:

Այս ձևակերպման շրջանակում «մաքուր շրջակա միջավայրում ապրելու» իրավունքը կարող է դիտարկվել որպես հիմնարար իրավունք: Շրջակա միջավայրի վիճակի վատթարացման աճը ժամանակակից սահմանադրական իրավունքի համատեքստում առաջացնում է նոր հիմնարար խնդիր մարդու իրավունքների համակարգում:

Միջազգային իրավական զարգացումները, սկսած ՄԱԿ-ի հովանու ներքո ընդունված համընդհանուր փաստաթղթերից մինչև Եվրոպական դատական պրակտիկա, վկայում են այն մասին, որ առողջ և անվտանգ միջավայրում ապրելու իրավունք ունենալու պահանջը աստիճանաբար վերածվում է մարդու հիմնարար իրավունքների անքակտելի բաղադրիչի:

Այս համատեքստում աճում են պետությունների պոզիտիվ պարտավորությունները՝ ոչ միայն աղտոտումից զերծ մնալու, այլև կանխարգելիչ քաղաքականություն վարելու, արդյու-

նավետ օրենսդրություն ընդունելու, վերահսկողության մեխանիզմներ ստեղծելու և դատական պաշտպանության հասանելիություն ապահովելու ուղղությամբ:

Սահմանադրության 12-րդ հոդվածում ամրագրված շրջակա միջավայրի պահպանության սկզբունքը կազմում է սահմանադրական կարգի հիմունքների անբաժանելի մասը, իրավական բնույթով հանդիսանում է օբյեկտիվ իրավական նորմ՝ ուղղված պետական իշխանության գործունեության ուղղորդմանը և օրենսդրական քաղաքականության սահմանմանը¹: Այս դրույթը սահմանում է պետության ընդհանուր պարտավորությունը՝ ապահովել շրջակա միջավայրի պահպանությունը և կայուն զարգացումը, սակայն չի ստեղծում անհատի համար անմիջականորեն պաշտպանելի սուբյեկտիվ հանրային իրավունք: Սահմանադրական կարգի հիմունքների նորմերը, իրենց իրավական բնույթով, գործում են որպես մեկնաբանական և ուղղորդող սկզբունքներ, որոնք պահանջում են օրենսդրական կոնկրետացում և ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների ստեղծում, սակայն ինքնուրույնորեն չեն կարող հանդիսանալ դատական պաշտպանության ուղղակի հիմք:

Սուբյեկտիվ իրավունքի բացակայությունը նշանակում է, որ անհատը չի կարող վկայակոչել Սահմանադրության 12-րդ հոդվածը որպես ինքնուրույն պահանջի հիմք դատարանում՝ պահանջելու պետությունից կոնկրետ գործողություններ շրջակա միջավայրի պահպանության ուղղությամբ կամ բողոքարկելու այնպիսի պետական որոշումներ, որոնք վնասում են էկոլոգիական անվտանգությանը: Սահմանադրական դատական պրակտիկան հաստատում է, որ սահմանադրական կարգի հիմունքների նորմերը կիրառվում են անուղղակիորեն՝ ընդհանուր իրավական և սահմանադրական մեկնաբանության մաս կազմելով, սակայն դրանք չեն տրամադրում անմիջական իրավապաշտպան միջոցներ: Ի տարբերություն Սահմանադրության երկրորդ գլխում ամրագրված հիմնարար իրավունքների, որոնք ստեղծում են անմիջական իրավական պահանջներ և դատական պաշտպանության հնարավորություն, սահմանադրական կարգի հիմունքները պահանջում են միջնորդող իրավական ակտեր՝ իրենց իրավական ուժը դրսևորելու համար:

Սահմանադրության երկրորդ գլխում «Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի ապրելու իր առողջությանը և բարեկեցությանը նպաստող շրջակա միջավայրում» նորմի ամրագրումը որակապես փոխելու է իրավական իրավիճակը՝ ստեղծելով անմիջականորեն կիրառելի սուբյեկտիվ հանրային իրավունք: Այդ դեպքում անհատը ձեռք կբերի իրավական հնարավորություն դատական կարգով պաշտպանել իր շահերը՝ պահանջելով պետությունից ակտիվ միջոցներ շրջակա միջավայրի որակի ապահովման համար, բողոքարկելով բնապահպանական չափանիշները խախտող պետական կամ մասնավոր գործունեությունը, և վկայակոչելով սահմանադրական նորմը որպես ինքնուրույն պաշտպանության հիմք: Դատարանները, Սահմանադրության 2-րդ կանոնների համաձայն, պարտավոր կլինեն ուղղակիորեն կիրառել այս սահմանադրական նորմը՝ անկախ ոլորտային օրենսդրության առկայությունից կամ բացակայությունից, ինչը կապահովի իրավունքի իրական արդյունավետություն: Սուբյեկտիվ իրավունքի ամրագրումը նաև կստեղծի պետության համար հստակ սահմանված պոզիտիվ պարտավորություններ՝ ոչ միայն գերծ մնալ շրջակա միջավայրի վնասումից, այլև ակտիվ միջոցներ ձեռնարկել անվտանգ և առողջ էկոլոգիական պայմանների ապահովման համար, ինչը համապատասխանում է Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքում ձևավորված մարդու իրավունքների էկոլոգիական բաղադրիչի դոկտրինային:

Սույն հոդվածը նպատակ ունի հիմնավորել առողջ միջավայրում ապրելու իրավունքը, որ-

¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրության 12-րդ հոդվածը:

պես մարդու հիմնարար իրավունք Սահմանադրության երկրորդ գլխում ամրագրելու անհրաժեշտությունը:

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ նման սահմանադրական լուծումը կարող է ոչ միայն ամրապնդել մարդու հիմնարար իրավունքների պաշտպանությունը, այլև որպես մեկնաբանական հիմք ծառայել բնապահպանական օրենսդրության համակարգային կատարելագործման, պետական քաղաքականության սահմանադրականացման և հանրային իշխանությունների պատասխանատվության բարձրացման համար:

Մեթոդներ. Հետազոտությունը ներառել է սահմանադրական և ներպետական իրավական նորմերի, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի և շրջակա միջավայրի քաղաքականությունն ու մարդու իրավունքների պաշտպանությունը կարգավորող փաստաթղթերի վերլուծություն: Օգտագործվել են համեմատական իրավական մեթոդ, համակարգային մոտեցում և նկարագրության ու մեկնաբանության վերլուծական մեթոդներ:

Հիմնական հետազոտություն

Սահմանադրության երկրորդ գլխում առողջ շրջակա միջավայրում ապրելու իրավունքի ամրագրման հիմնավորումները

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 3-րդ հոդվածը ձևակերպում է իրավական պետության հիմնարար արժեքով պայմանավորված և սահմանադրաիրավական կարգի առանցքային հիմքում ընկած մարդու գերակա դիրքը հանրային իշխանության համակարգում²: Այդ հոդվածի առաջին մասով սահմանվում է, որ մարդը, նրա արժանապատվությունը, հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները ճանաչվում են որպես բարձրագույն արժեքներ, ինչը սահմանադրական կարգի ամբողջ համակարգին հաղորդում է մարդակենտրոն ուղղվածություն:

Երկրորդ մասով պետության վրա դրվում է պարտավորություն՝ ապահովելու մարդու և քաղաքացու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը միջազգային իրավունքի սկզբունքներին: Երրորդ մասում ամրագրված է այն հիմնադրույթը, ըստ որի՝ պետությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունքներ, ինչն արտահայտում է սահմանադրականության և իրավունքի գերակայության սկզբունքի նյութական բովանդակությունը:

Նշված դրույթները փոխկապակցված դիտարկելու պարագայում ձևավորվում է իրավական պետության հայեցակարգային հիմքը՝ միաժամանակ երաշխավորելով Սահմանադրության գերակայությունը իրավական համակարգում և հստակեցնելով մարդու իրավունքների տեղն ու դերը սահմանադրաիրավական հարաբերություններում:

Սահմանադրության գերակայության գործնական ապահովումը իրավական համակարգում իրականացվում է օրենքների և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի՝ սահմանադրական չափորոշիչներին համապատասխանության վերահսկողության միջոցով, ինչպես նաև անհատական դիմումների հիման վրա իրականացվող կոնկրետ սահմանադրական վերահսկողության ինստիտուտի կիրառմամբ:

Վերջինիս նպատակն է երաշխավորել Սահմանադրության դրույթների անմիջական կիրառելիությունը, ապահովել մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների արդյու-

² Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածը:

նավետ իրացումը և պաշտպանությունը, ինչպես նաև ամրապնդել հանրային իշխանության մարմինների իրավազափության սահմանադրական վերահսկողությունը իրավական պետության տրամաբանության շրջանակում³:

Առողջ միջավայրում ապրելու իրավունքը ձևակերպվել և զարգացել է միջազգային իրավունքի մի շարք փաստաթղթերում:

1972 թվականի հունիսի 16-ին ընդունված Ստոկհոլմի հռչակագրի 1-ին սկզբունքը, որը ձևակերպվել է Ստոկհոլմ քաղաքում անցկացված ՄԱԿ-ի Շրջակա միջավայրի վերաբերյալ համաժողովի շրջանակում, ամրագրում է, որ մարդն ունի արժանապատիվ և բարգավաճ կյանքի համար բարենպաստ միջավայրում ապրելու հիմնարար իրավունք՝ ազատության, հավասարության և բավարար կենսապայմանների պայմաններում⁴:

Չնայած այդ փաստաթուղթը իրավաբանորեն պարտադիր ուժ չունի և դասվում է այսպես կոչված «փափուկ իրավունքի» աղբյուրների շարքին, այն դարձավ միջազգային շրջակա միջավայրի իրավունքի ձևավորման հիմնարար ելակետ և էականորեն նպաստեց մարդու և բնության փոխհարաբերությունների իրավական վերափոխմաստավորմանը:

1992 թվականի հունիսի 14-ին՝ ՄԱԿ-ի Շրջակա միջավայրի և զարգացման համաժողովի ավարտին, որը տեղի է ունեցել Ռիո դե Ժանեյրո քաղաքում անցկացված միջազգային հանդիպման շրջանակում, ընդունվել է հռչակագիր, որն ամրագրել է կայուն զարգացման հայեցակարգը՝ ընդգծելով, որ մարդիկ գտնվում են դրա կենտրոնում և ունեն առողջ ու արտադրողական կյանք ապրելու իրավունք բնության հետ ներդաշնակ պայմաններում⁵: Այդ մոտեցումը արտացոլում է մարդկային բարեկեցության և շրջակա միջավայրի պահպանության անբաժանելի կապը՝ դրանք ներկայացնելով որպես փոխլրացնող, ոչ թե մրցակցող արժեքներ:

2022 թվականի հուլիսի 28-ին ՄԱԿ-ի գլխավոր վեհաժողովը, նստաշրջան գումարելով Նյու Յորք քաղաքում գտնվող ՄԱԿ-ի կենտրոնակայանում, ընդունեց պատմական նշանակություն ունեցող բանաձև, որով «մաքուր, առողջ և կայուն միջավայրի իրավունքը» ճանաչվեց որպես մարդու իրավունք, և, թեև այդ փաստաթուղթը նույնպես իրավաբանորեն պարտադիր ուժ չունի, այն արտացոլում է միջազգային համայնքի համընդհանուր քաղաքական կամքը ու սահմանում է նորմատիվ ուղենիշ ազգային իրավակարգի հետագա զարգացման համար⁶:

Եվրոպական համակարգում առողջ միջավայրի իրավունքի հիմնարար փաստաթուղթը Օրիուսի 1998 թվականի կոնվենցիան է՝ շրջակա միջավայրի հարցերում տեղեկատվության հասանելիության, որոշումների կայացման գործընթացին հանրության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին: Կոնվենցիան ճանաչում է, որ «յուրաքանչյուր մարդ իրավունք ունի ապրել շրջակա միջավայրում, որը բարենպաստ է նրա առողջության և բարեկեցության համար»⁷:

Թեև «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մա-

³ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի որոշումները՝ ՍԴՈ-630 (18.04.2006), ՍԴՈ-751 (15.04.2008), ՍԴՈ-752 (22.04.2008), ՍԴՈ-1000 (29.11.2011):

⁴ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Շրջակա միջավայրի վերաբերյալ համաժողովի հռչակագիր (Ստոկհոլմ) (Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment / Stockholm Declaration, 1972):

⁵ Տե՛ս Շրջակա միջավայրի և զարգացման մասին հռչակագիր (Ռիո դե Ժանեյրո, 1992) (Rio Declaration on Environment and Development, 1992):

⁶ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի բանաձև՝ «Մաքուր, առողջ և կայուն միջավայրի մարդու իրավունք» (2022) (UN General Assembly Resolution A/76/L.75 (2022), The Human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment):

⁷ Տե՛ս Շրջակա միջավայրի հարցերում տեղեկատվության մատչելիության, որոշումների կայացմանը հանրության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին կոնվենցիա (Օրիուս, 1998) (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention, 1998):

սին» Եվրոպական կոնվենցիան (այսուհետ՝ Կոնվենցիա) ուղղակիորեն չի ամրագրում շրջակա միջավայրի իրավունքը, սակայն Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ Եվրոպական դատարան) իր նախադեպային իրավունքով զարգացրել է այս իրավունքի պաշտպանության մեխանիզմները՝ մեկնաբանելով Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի (կյանքի իրավունք), 8-րդ հոդվածի (մասնավոր և ընտանեկան կյանքի հարգանք) և 1-ին Արձանագրության 1-ին հոդվածի (սեփականության պաշտպանություն) լույսի ներքո, շրջակա միջավայրի համատեքստում⁸:

Եվրոպական դատարանի պրակտիկայից առանձնանում են Լոպեզ Օստրան ընդդեմ Իսպանիայի (1994թ.), Գյուերան և այլք ընդդեմ Իտալիայի (1998թ.), Հատտոն և այլք ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (2003թ.), Թաշքին և այլք ընդդեմ Թուրքիայի (2004թ.), «Գրինփիս Նորդիկը և մյուսները ընդդեմ Նորվեգիայի» (2025թ.) և «Կլիմայի տարեց կանանց միությունը Շվեյցարիայում ընդդեմ Շվեյցարիայի» (2024թ.) գործերը⁹: Այս վճիռներով դատարանը հաստատել է պետությունների պոզիտիվ պարտավորությունը՝ կանխելու շրջակա միջավայրի աղտոտումը, որը կարող է ազդել մարդու հիմնարար իրավունքների վրա:

Եվրոպական միության մի շարք անդամ երկրներ սահմանադրական մակարդակով ամրագրել են առողջ միջավայրի իրավունքը՝ ապահովելով դրա անմիջական գործողությունը և արդյունավետ իրավական պաշտպանությունը:

Ֆրանսիայի Սահմանադրության մաս է կազմում 2005 թվականի շրջակա միջավայրի խարտիան, որը սահմանադրական ուժ ունի¹⁰: Խարտիայի 1-ին հոդվածով սահմանվում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի հավասարակշռված և առողջության համար բարենպաստ միջավայրում ապրելու իրավունք»: Այս ամրագրումը անմիջական պարտավորություններ ստեղծեց պետության համար:

Իսպանիայի Սահմանադրության 45-րդ հոդվածը սահմանում է, որ «Յուրաքանչյուր ոք ունի բարենպաստ միջավայրում ապրելու իրավունք, ինչպես նաև պարտավոր է պահպանել այն», մինչդեռ հանրային իշխանությունները պարտավոր են ապահովել բնական ռեսուրսների ողջամիտ օգտագործումը՝ կյանքի որակի բարձրացման և շրջակա միջավայրի պաշտպանության նպատակով¹¹: Իսպանական սահմանադրական դատարանը մի շարք որոշումներով շեշտել է այս իրավունքի կապը կյանքի և առողջության իրավունքների հետ:

Պորտուգալիայի Սահմանադրության 66-րդ հոդվածը հստակ սահմանում է. «Բոլորն ունեն մարդու կյանքի համար առողջ և էկոլոգիապես հավասարակշռված միջավայրի իրավունք և պարտականություն՝ այն պաշտպանելու»¹²: Պորտուգալական պրակտիկան ցույց է տալիս, որ այս իրավունքի սահմանադրական ամրագրումը թույլ է տալիս քաղաքացիներին

⁸ Տե՛ս Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիա (European Convention on Human Rights, 1950):

⁹ Տե՛ս՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճիռները՝ «Լոպեզ Օստրա ընդդեմ Իսպանիայի» (1994), դիմում N° 16798/90; «Գյուերա և այլք ընդդեմ Իտալիայի» (1998), դիմում N° 14967/89; «Հատտոն և այլք ընդդեմ Միացյալ Թագավորության» (2003), դիմում N° 36022/97; «Թաշքին և այլք ընդդեմ Թուրքիայի» (2004), դիմում N° 46117/99; «Օներլըլըզ ընդդեմ Թուրքիայի» (2004), դիմում N° 48939/99; «Կլիմայի տարեց կանանց միությունը Շվեյցարիայում և այլք ընդդեմ Շվեյցարիայի» Մեծ պալատի վճիռ (2024), դիմում N° 53600/20; «Գրինփիս Նորդիկ և այլք ընդդեմ Նորվեգիայի» (2025), դիմում N° 34068/21 գործերով:

¹⁰ Տե՛ս՝ Ֆրանսիայի Շրջակա միջավայրի խարտիա (սահմանադրական ուժ ունեցող ակտ, 2005) (Charte de l'environnement (France), Loi constitutionnelle N° 2005-205 du 1er mars 2005):

¹¹ Տե՛ս՝ Իսպանիայի Թագավորության Սահմանադրություն, հոդված 45 (1978) (Constitución Española, Artículo 45, 1978):

¹² Տե՛ս՝ Պորտուգալիայի Հանրապետության Սահմանադրություն, հոդված 66 (1976) (Constituição da República Portuguesa, Artigo 66, 1976):

անմիջականորեն հղում կատարել սահմանադրական նորմերին՝ պաշտպանելու իրենց շահերը:

Նորվեգիայի Սահմանադրության 110բ հոդվածը (2014 թվականից՝ 112 հոդված) սահմանում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի այնպիսի միջավայրի իրավունք, որը համահունչ է առողջությանը, և բնության իրավունք՝ որի արտադրողականությունը և բազմազանությունը պահպանված են»¹³: Այս ամրագրումը ստեղծում է անմիջական իրավունքներ և պարտականություններ:

Վերոնշյալ երկրների սահմանադրություններում նախատեսված դրույթների համեմատական վերլուծությունը բացահայտում է մի քանի կարևոր միտումներ:

Շրջակա միջավայրի իրավունքի սահմանադրական ամրագրումը տարածված պրակտիկա է եվրոպական ժողովրդավարական երկրներում և ապահովում է անմիջական գործողություն: Եվրոպական երկրներում սահմանադրական դատարանները ակտիվորեն մեկնաբանում են շրջակա միջավայրի իրավունքը՝ կապելով այն այլ հիմնարար իրավունքների՝ կյանքի, առողջության, արժանապատվության, սեփականության իրավունքների հետ:

Քաղաքացիները իրենց պահանջներում կարող են անմիջականորեն հղում կատարել սահմանադրական նորմին՝ առանց լրացուցիչ միջանկյալ օրենսդրական ակտերի անհրաժեշտության: Այսպիսով, Սահմանադրական ձևակերպումը կարող է ծառայել որպես մեկնաբանական աղբյուր բնապահպանական ոլորտային օրենսդրության համակարգի համար և կիրառելի է անմիջականորեն՝ առանց լրացուցիչ օրենսդրական ակտերի անհրաժեշտության: Դա հատկապես կարևոր է հիմնարար իրավունքների համատեքստում, քանի որ քաղաքացիները պետք է կարողանան անմիջականորեն հղում կատարել Սահմանադրությանը, որպեսզի պաշտպանեն իրենց իրավունքները¹⁴:

Սահմանադրական նորմերը դասակարգվում են երկու հիմնական խմբի: Առաջին խմբին են դասվում անմիջական գործողություն ունեցող նորմերը, մինչդեռ երկրորդը ներառում է նպատակադրող կամ ծրագրային բնույթի դրույթներ, որոնցից բխող նպատակների իրականացումը պայմանավորված է օրենսդիր մարմնի կողմից համապատասխան իրավական կարգավորումների ընդունմամբ:

«Առողջ շրջակա միջավայրում ապրելու իրավունքի»՝ մարդու հիմնարար իրավունքների շարքում (Սահմանադրության երկրորդ գլխում) ամրագրումը պետության ընդհանուր պարտավորությունները շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում նյութականացնում է՝ դրանց հաղորդելով անմիջական գործող և մարդու իրավունքների իմաստով մեկնաբանելի նորմ: Սա հիմնված է հիմնարար իրավունքների պոզիտիվ և նեգատիվ ասպեկտների տեսության վրա¹⁵:

Նեգատիվ պարտավորությունները ենթադրում են, որ պետությունը պարտավոր է զերծ մնալ իրականացնելու որոշակի գործողություններ, որոնք կխախտեն շրջակա միջավայրի իրավունքը: Օրինակ, պետությունը չպետք է ընդունի օրենքներ կամ իրականացնի ծրագրեր, որոնք հնարավոր է վնաս պատճառեն շրջակա միջավայրին:

Շրջակա միջավայրի պահպանության պոզիտիվ պարտավորությունները ավելի բարդ և

¹³ Տես՝ Նորվեգիայի Թագավորության Սահմանադրություն, հոդված 112 (2014թ. խմբագրություն) (Constitution of the Kingdom of Norway, Article 112 (formerly Article 110b, amended 2014)):

¹⁴ Տես՝ Մեյ, Ջեյմս Ռ. Դեյլի, Էրին. «Շրջակա միջավայրի համաշխարհային սահմանադրականությունը» աշխատությունը (2015թ.) (May, James R.; Daly, Erin, Global Environmental Constitutionalism, 2015):

¹⁵ Տես՝ Բոյդ, Դեյվիդ Ռ. «Շրջակա միջավայրի իրավունքների հեղափոխությունը. սահմանադրությունների, մարդու իրավունքների և բնապահպանության համաշխարհային ուսումնասիրություն» մենագրությունը (2012) (Boyd, David R., The Environmental Rights Revolution: A Global Study of Constitutions, Human Rights, and the Environment, 2012):

բազմաշերտ են: Դրանք ներառում են ոչ միայն ընդհանուր քաղաքական ուղղությունների հոչակումը, այլև համապարփակ ռազմավարությունների մշակումն ու նպատակային ծրագրերի իրականացումը, արդյունավետ վարչարարական մեխանիզմների ստեղծումը, վերահսկողության և մոնիթորինգի համակարգերի գործարկումը, ինչպես նաև բնապահպանական ռիսկերի կանխարգելմանն ուղղված կարգավորումների ներդրումը:

Այդ պարտավորությունները ենթադրում են նաև համապատասխան օրենսդրական դաշտի ձևավորում, գիտական տվյալների վրա հիմնված որոշումների ընդունում, հանրության իրազեկման և մասնակցության ապահովում, ինչպես նաև իրավախախտումների դեպքում պատասխանատվության կիրառման գործուն մեխանիզմների գոյություն:

Այսպիսով, պետության պոզիտիվ պարտավորությունները չեն սահմանափակվում միջամտությունից զերծ մնալու պարտականությունով, այլ պահանջում են ակտիվ, շարունակական և համակարգային գործունեություն՝ ուղղված առողջ շրջակա միջավայրում ապրելու իրավունքի արդյունավետ իրացմանը¹⁶:

Պետության պոզիտիվ պարտավորությունները շրջակա միջավայրի պաշտպանության ոլորտում ներառում են փոխկապակցված պետական-իրավական գործառույթների համալիր, որի առանցքում գտնվում է արդյունավետ և համապարփակ օրենսդրական կարգավորումների ընդունումը:

Սահմանադրության երկրորդ գլխում «առողջության համար բարենպաստ միջավայրում ապրելու իրավունք»-ի ամրագրումը մարդուն հնարավորություն է տալիս վիճարկելու այն օրենքները, որոնք կարող են խախտել առողջ շրջակա միջավայրում ապրելու իրենց իրավունքը:

Սահմանադրության երկրորդ գլխում առողջ միջավայրում ապրելու իրավունքի ամրագրումը թույլ է տալիս Սահմանադրական դատարանին և ընդհանուր իրավասության դատարաններին այն մեկնաբանել և կապել այլ հիմնարար իրավունքների հետ: Սա ստեղծում է իրավունքների փոխկապակցված համակարգ, որը ամրապնդում է բնապահպանական պաշտպանությունը:

Եզրակացություն

Սույն հոդվածը ցույց է տալիս, որ առողջ միջավայրում ապրելու իրավունքը միջազգային իրավունքում զարգացել է Ստոկհոլմի և Ռիո դե Ժանեյրոյի հռչակագրերից մինչև ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի 2022 թվականի բանաձևը՝ ձևավորվելով որպես ազգային իրավակարգերի համար կարևոր նորմատիվ ուղենիշ:

Եվրոպական համակարգում այդ իրավունքի գործնական իրացումը ամրապնդվել է Օրհուսի կոնվենցիայով և Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքով, որն այն կապել է մասնավոր կյանքի և սեփականության իրավունքների հետ՝ հաստատելով պետությունների պոզիտիվ պարտավորությունները:

Համեմատական վերլուծությունը վկայում է, որ Եվրոպական մի շարք պետություններ սահմանադրական մակարդակում ամրագրվել են առողջ միջավայրի իրավունքը կամ շրջակա միջավայրի պաշտպանության պարտավորությունը՝ ապահովելով դրա անմիջական ազդեցությունը դատական պրակտիկայում: Սահմանադրական տեսության տրամաբանությամբ՝

¹⁶ Տե՛ս՝ Ա. Բոյլ, «Մարդու իրավունքներն ու շրջակա միջավայրը. ինչ է հաջորդում» (2012թ.). Դ. Շեյթոն, «Մարդու իրավունքներն ու շրջակա միջավայրը. նյութական իրավունքներ» (2015թ.). Ս. Զ. Թըրներ, «Շրջակա միջավայրի համաշխարհային իրավունք» (2009թ.) Ռ. Պավոնի, «Մարդու իրավունքների եվրոպական և միջամերիկյան դատարանների բնապահպանական նախադեպերը» (2010թ.):

հիմնարար իրավունքների անմիջական կիրառելիությունը պայմանավորում է այն հանգամանքը, որ առողջ միջավայրում ապրելու իրավունքի Սահմանադրության երկրորդ գլխում ամրագրումը պետության բնապահպանական պարտավորությունները դարձնում է իրավաբանորեն պարտադիր և դատական վերահսկողության ենթակա:

Առաջարկ

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության երկրորդ գլխում առաջարկվում է ամրագրել «առողջ շրջակա միջավայրում ապրելու իրավունքը» որպես ինքնուրույն հիմնարար իրավունք:

Ամփոփագիր: Հոդվածը նվիրված է առողջ միջավայրում ապրելու իրավունքի՝ Սահմանադրության երկրորդ գլխում ամրագրելու անհրաժեշտության հիմնավորմանը՝ միջազգային և եվրոպական իրավական զարգացումների համատեքստում:

Ուսումնասիրվում է այդ իրավունքի ձևավորումն ու աստիճանական ամրապնդումը 1972 թվականի Ստոկհոլմի և 1992 թվականի Ռիո դե Ժանեյրոյի հռչակագրերից մինչև ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի 2022 թվականի բանաձևը: Վերլուծվում է Օրիուսի կոնվենցիայի դերը գործընթացային երաշխիքների ձևավորման գործում և եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը, որով շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը կապվում է մասնավոր կյանքի և սեփականության իրավունքների հետ՝ հաստատելով պետությունների պոզիտիվ պարտավորությունները:

Համեմատական իրավական ուսումնասիրության միջոցով ներկայացվում են եվրոպական մի շարք երկրների սահմանադրական լուծումները և դրանց դատական կիրառության առանձնահատկությունները: Հոդվածում հիմնավորվում է, որ առողջ միջավայրում ապրելու իրավունքի Սահմանադրության երկրորդ գլխում ամրագրումը պետության բնապահպանական պարտավորությունները դարձնում է անմիջականորեն կիրառելի, ընդլայնում է սահմանադրական վերահսկողության գործիքակազմը և կարող է ծառայել որպես մեկնաբանական հենք ազգային բնապահպանական օրենսդրության համակարգային զարգացման համար:

Հոդվածի նպատակն է վերլուծել «առողջ շրջակա միջավայրում ապրելու իրավունք»-ի սահմանադրական ամրագրման անհրաժեշտությունը՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության՝ մարդու իրավունքներին և ազատություններին անդրադարձ կատարող, երկրորդ գլխում :

Annotation. This article examines the necessity of enshrining the right to a healthy environment in the second chapter of the Constitution in light of international and European legal developments. It traces the emergence and gradual consolidation of this right from the 1972 Stockholm Declaration and the 1992 Rio Declaration to the 2022 resolution of the United Nations General Assembly. Particular attention is given to the role of the Aarhus Convention in shaping procedural guarantees and to the case-law of the European Court of Human Rights, through which environmental protection has been linked to the rights to life, private life, and property, thereby affirming States' positive obligations.

Through a comparative legal analysis, the article presents constitutional solutions adopted in several European countries and explores the specific features of their judicial application. It argues that incorporating the right to a healthy environment into the second chapter of the Constitution would render the State's environmental obligations directly applicable, broaden the toolkit of constitutional review, and provide an interpretative framework for the systematic development of national environmental legislation.

The purpose of the study is to assess the necessity of constitutionally entrenching the right to a healthy environment in the second chapter of the Constitution of the Republic of Armenia, devoted to fundamental rights and freedoms.

Аннотация. Статья посвящена обоснованию необходимости конституционного закрепления права на благоприятную окружающую среду в контексте международных и европейских правовых процессов. Рассматривается формирование и постепенное укрепление данного права — от Стокгольмской декларации 1972 года и Декларации Рио-де-Жанейро 1992 года до резолюции Генеральной Ассамблеи ООН 2022 года. Анализируется роль Орхусской конвенции в формировании процессуальных гарантий, а также практика Европейского суда по правам человека, в рамках которой охрана окружающей среды увязывается с правом на жизнь, уважение частной жизни и защиту собственности, что подтверждает наличие позитивных обязательств государств.

На основе сравнительно-правового исследования представлены конституционные решения ряда европейских государств и особенности их судебного применения. В статье обосновывается, что включение права на благоприятную окружающую среду во вторую главу Конституции придаёт экологическим обязанностям государства непосредственное действие, расширяет инструментарий конституционного контроля и может служить интерпретационной основой для системного развития национального экологического законодательства.

Цель статьи заключается в анализе необходимости конституционного закрепления права на благоприятную окружающую среду во второй главе Конституции Республики Армения, посвящённой правам и свободам человека.

Բանալի բառեր - առողջ միջավայրում ապրելու իրավունք, սահմանադրական ամրագրում, շրջակա միջավայրի պաշտպանություն, պետության պոզիտիվ պարտավորություն, եվրոպական նախադեպային իրավունք:

Keywords: right to a healthy environment, constitutional entrenchment, environmental protection, State positive obligations, European case-law.

Ключевые слова: право на благоприятную окружающую среду, конституционное закрепление, охрана окружающей среды, позитивные обязательства государства, европейская прецедентная практика.

Օգտագործված աղբյուրներ և գրականություն

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն և Սահմանադրական դատարանի որոշումներ

1. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (Constitution of the Republic of Armenia):
2. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի որոշում, 18 ապրիլի 2006 թ., ՍԴԴ-630 (Decision of the Constitutional Court of the Republic of Armenia, 18 April 2006, SDCC-630):
3. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի որոշում, 15 ապրիլի 2008 թ., ՍԴԴ-751 (Decision of the Constitutional Court of the Republic of Armenia, 15 April 2008, SDCC-751):
4. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի որոշում, 22 ապրիլի 2008 թ., ՍԴԴ-752 (Decision of the Constitutional Court of the Republic of Armenia, 22 April 2008, SDCC-752):
5. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի որոշում, 29 նոյեմբերի 2011 թ., ՍԴԴ-1000 (Decision of the Constitutional Court of the Republic of Armenia, 29 November 2011, SDCC-1000):

Միջազգային հռչակագրեր և ՄԱԿ փաստաթղթեր

6. ՄԱԿ-ի Շրջակա միջավայրի վերաբերյալ համաժողովի հռչակագիր (Ստոկհոլմ, 1972) (Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment / Stockholm Declaration, 1972):
7. Շրջակա միջավայրի և զարգացման մասին հռչակագիր (Ռիո դե Ժանեյրո, 1992) (Rio Declaration on

Environment and Development, 1992):

8. ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի բանաձև՝ «Մաքուր, առողջ և կայուն միջավայրի մարդու իրավունք» (2022) (UN General Assembly Resolution A/76/L.75 (2022), The Human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment):

Միջազգային/տարածաշրջանային պայմանագրեր և կոնվենցիաներ

9. Շրջակա միջավայրի հարցերում տեղեկատվության մատչելիության, որոշումների կայացմանը հանրության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին կոնվենցիա (Օրիուս, 1998) (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention), 1998):

10. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիա (1950) (European Convention on Human Rights, 1950):

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունք

11. «Լոպեզ Օստրա ընդդեմ Իսպանիայի» վճիռ (1994), դիմում N° 16798/90 (López Ostra v. Spain, Application no. 16798/90, ECtHR, 1994):

12. «Գյուերա և այլք ընդդեմ Իտալիայի» վճիռ (1998), դիմում N° 14967/89 (Guerra and Others v. Italy, Application no. 14967/89, ECtHR, 1998):

13. «Հատտոն և այլք ընդդեմ Միացյալ Թագավորության» վճիռ (2003), դիմում N° 36022/97 (Hatton and Others v. the United Kingdom, Application no. 36022/97, ECtHR, 2003):

14. «Թաշքին և այլք ընդդեմ Թուրքիայի» վճիռ (2004), դիմում N° 46117/99 (Taşkin and Others v. Turkey, Application no. 46117/99, ECtHR, 2004):

15. «Օներյըլդիզ ընդդեմ Թուրքիայի» վճիռ (2004), դիմում N° 48939/99 (Öneryildiz v. Turkey, Application no. 48939/99, ECtHR, 2004):

16. «Կլիմայի տարեց կանանց միությունը Շվեյցարիայում և այլք ընդդեմ Շվեյցարիայի» Մեծ պալատի վճիռ (2024), դիմում N° 53600/20 (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland, Application no. 53600/20, ECtHR (GC), 2024):

17. «Գրինպեյս Նորդիկ և այլք ընդդեմ Նորվեգիայի» վճիռ (2025), դիմում N° 34068/21 (Greenpeace Nordic and Others v. Norway, Application no. 34068/21, ECtHR, 2025):

Սահմանադրական ակտեր և սահմանադրական մակարդակի փաստաթղթեր

18. Ֆրանսիայի Շրջակա միջավայրի խարտիա (սահմանադրական ուժ ունեցող ակտ, 2005) (Charte de l'environnement (France), Loi constitutionnelle n° 2005-205 du 1er mars 2005):

19. Իսպանիայի Թագավորության Սահմանադրություն, հոդված 45 (1978) (Constitución Española, Artículo 45, 1978):

20. Պորտուգալիայի Հանրապետության Սահմանադրություն, հոդված 66 (1976) (Constituição da República Portuguesa, Artigo 66, 1976):

21. Նորվեգիայի Թագավորության Սահմանադրություն, հոդված 112 (2014 թ. խմբագրություն) (Constitution of the Kingdom of Norway, Article 112 (formerly Article 110b, amended 2014)):

Մենագրություններ և գիտական աշխատություններ (դոկտրինալ աղբյուրներ)

22. Բոյդ, Դեյվիդ Ռ. «Շրջակա միջավայրի իրավունքների հեղափոխությունը. սահմանադրությունների, մարդու իրավունքների և բնապահպանության համաշխարհային ուսումնասիրություն» (2012) (Boyd, David R., The Environmental Rights Revolution: A Global Study of Constitutions, Human Rights, and the Environment, 2012):

23. Մեյ, Ջեյմս Ռ.; Դեյլի, Էրին. «Շրջակա միջավայրի համաշխարհային սահմանադրականությունը»

(2015) (May, James R.; Daly, Erin, Global Environmental Constitutionalism, 2015):

24. Բոյլ, Ալան. «Մարդու իրավունքներն ու շրջակա միջավայրը. ինչ է հաջորդում» (2012) (Boyle, Alan, Human Rights and the Environment: Where Next?, 2012):

25. Շելթոն, Դինա. «Մարդու իրավունքներն ու շրջակա միջավայրը. նյութական իրավունքներ» (2015) (Shelton, Dinah, Human Rights and the Environment: Substantive Rights, 2015):

26. Թըրներ, Սթիվեն Ջ. «Շրջակա միջավայրի համաշխարհային իրավունք» (2009) (Turner, Stephen J., A Global Environmental Right, 2009):

27. Պավոնի, Ռիկարդո. «Մարդու իրավունքների եվրոպական և միջամերիկյան դատարանների բնապահպանական նախադեպերը. համեմատական դիտարկումներ» (2010) (Pavoni, Riccardo, Environmental Jurisprudence of the European and Inter-American Courts of Human Rights: Comparative Insights, 2010):

Թումանյան Կ. - Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամ, էլիասցե՝ kartumanyan@yahoo.com:

Ներկայացվել է խմբագրություն 09.03.2026 թ., տրվել է գրախոսության 09.03.2026 թ., երաշխավորվել է ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի նախագահ, ՀՀ վաստակավոր իրավաբան, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Լիլիթ Թադևոսյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 08.04.2026 թ.: